

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.15>

Міщенко Вікторія Сергіївна,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

ORCID ID: 0000-0002-0283-029X

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УТВЕРДЖЕННЯ ЗАСАД ІДЕОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ З УРАХУВАННЯМ ВОЄННИХ ТА ПОВОЄННИХ ЧИННИКІВ

THE INSTITUTIONAL CAPACITY OF THE STATE TO ENSURE THE ESTABLISHMENT OF THE FOUNDATIONS OF THE IDEOLOGY OF SOCIAL JUSTICE IN SOCIETY, TAKING INTO ACCOUNT WAR AND POST-WAR FACTORS

У статті проаналізована інституційна спроможність держави у забезпеченні утвердження засад ідеології соціальної справедливості в суспільстві з урахуванням воєнних та повоєнних чинників. Утвердження ідеології соціальної справедливості має базуватися на відповідних інститутах, які являтимуть собою певні норми, правила, соціально-економічного устрою. В українському законодавстві є багатократне посилення на принцип справедливості, проте, що саме за ними стоїть не конкретизується. Від того, які вихідні положення будуть покладені в основу ідеології соціальної справедливості залежатиме те, які рішення будуть прийматися, та як буде будуватися стратегія та тактика повоєнної відбудови. Розглянуто співвідношення ідеї свободи ринку та соціальної справедливості, зроблено висновок, що свобода ринку має бути обмежена мораллю, а солідарність суспільства має полягати у тому, щоби не використовувати війну у ринкових цілях. Встановлено, що утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. Проаналізовано, які саме підходи виявляються найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні. Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України проаналізовано як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості. Автором зроблено висновок, що утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки має бути реалізоване шляхом трансформації неформальних уявлень про соціальну справедливість у конкретні правові норми. Досягнення такої справедливості представляється неможливим без створення належного правового забезпечення, в основу якого має бути закладено ефективне державне регулювання.

Ключові слова: соціальна справедливість, повоєнне відновлення, економіка, правове регулювання, ідеологія соціальної справедливості.

In the article, the author analyzed the institutional capacity of the state to ensure the establishment of the foundations of the ideology of social justice in society, taking into account war and post-war factors. The development of the ideology of social justice should be based on relevant institutions, which include certain norms, rules, and the socio-economic system. In Ukrainian legislation, there are multiple references to the principle of justice, but it is not specified. The decisions that will be made, and the strategy and tactics of post-war reconstruction will depend on what ideas will be the basis of the ideology of social justice. The author considered the relationship between the idea of market freedom and social justice and concluded that market freedom should be limited by morality, and society's solidarity should consist in not using war for market purposes. The development of the ideology of social justice in society on the basis of legal regulation of the economy should be based on the achievements of scientific schools of economic and legal profile. The author analyzed which approaches are the most relevant for the socio-economic situation in Ukraine. The author studied these scientific approaches from the standpoint of the post-war reconstruction of Ukraine and analyzed how the outlined problematic issues can be solved according to one or another concept of social justice. The author concluded that the establishment of the ideology of social justice in society on the basis of legal regulation of the economy should be implemented by transforming informal ideas about social justice into concrete legal norms. Achieving such justice is impossible without the creation of adequate legal support, which must be based on effective state regulation.

Key words: social justice, post-war recovery, economy, legal regulation, ideology of social justice.

Під час війни Україна переживає великі руйнування і потрясіння. Вони каталізують проблеми та дають «зелене світло» тим реформам, які за інших обставин викликали б опір суспільства.

Наразі, як всередині країни, так і на міжнародній арені починаються розмови про повоєнну відбудову. Від курсу повоєнної відбудови залежить подальший розвиток суспільства [1]. Принцип

справедливості, у тому числі соціальної справедливості, є невід'ємною частиною глобальних процесів реалізації Цілей сталого розвитку, до яких у 2015 році приєдналась Україна. Досягнення такої справедливості представляється неможливим без створення належного правового забезпечення, в основу якого має бути закладено ефективне державне регулювання.

Дослідженню соціальної справедливості присвячено роботи Дж. Роулза, М. Фрідмена, О.Хеффе, Р. Дворкіна, М. Сендела тощо. На базі цих робіт виникли окремі політичні доктрини, які з різних боків пояснюють справедливість, у тому числі соціальну справедливість. В Україні теоретичні основи розвитку соціальних процесів і сутність соціальної складової економічних реформ розроблені в працях Е. Лібанової, А. Гриненка, В. Жовноватої, Г. Пилипенка та ін. Здобутки вчених мають велике наукове та практичне значення та закладають теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально висвітлюють деякі аспекти соціальної справедливості. Однак сьогоднішня ситуація в країні вимагає вирішення нових задач пов'язаних із повоєнною відбудовою. З огляду на це, актуальним вбачається дослідження інституційної спроможності держави у забезпеченні утвердження засад ідеології соціальної справедливості в суспільстві з урахуванням воєнних та повоєнних чинників.

У чинному українському законодавстві міститься багато посилай на принцип справедливості, проте, що саме за ними стоїть – це не конкретизується. Якщо уважно дослідити різні концепції справедливості виходить, що багато тлумачень виявляються протилежними. Від того, які концепції соціальної справедливості будуть покладені в основу ідеології соціальної справедливості залежатиме те, які рішення будуть прийматися, та як буде будуватися стратегія та тактика повоєнної відбудови. Тому, спробуємо з різних позицій соціальної справедливості дати відповідь на найбільш гострі та актуальні питання, які постали перед державою у цей складний час.

Проблема соціальної справедливості у сучасній науковій літературі розглядається, у двох аспектах. По-перше, використання прикметника «соціальний» вказує на те, що йдеться про щось суспільне. По-друге, йдеться про «соціальне питання» – певні труднощі у суспільстві, безробіття, незахищеність у разі хвороби чи старості, недостатня освіта, голод тощо, які стосуються мешканців зростаючих міст та значної частини сільського населення [2, с. 126]. На сучасному етапі розвитку суспільства соціальна справедли-

вість окреслює нинішній рівень відносини між людьми, суспільством та державою.

Соціальна справедливість також розглядається як узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалося протягом історії, і сьогодні немає єдиного розуміння його змісту. При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [3, с. 106].

Справедливість часто пов'язують з проблемою перерозподілу. Коли постає питання про визначення долі у розподілі, то від соціальної справедливості виникають очікування розподілу порівну чи розподілу за потребами. Проте, варто зазначити, що ресурси, які мають бути розподілені спочатку повинні бути зароблені та взаємно обмінані. При цьому, варто розуміти, що перед тим, як «розділяти пиріг» треба його «спекти». Проте питання соціальної справедливості не піднімає питання первинного початку, а розглядає більш пізні стадії розвитку, які важливі для розподілу. Проти розподілу як первинного зразка виступає також те, що інстанція, яка вважається відповідальною за соціальну справедливість – держава, здатна лише на вторинні та субсидіарні дії [2, с. 126].

Механізми реалізації принципу соціальної справедливості по-різному бачать прихильники різних політичних доктрин. В той же час сучасні економічні відносини характеризуються стрімким розвитком, що неминуче призведе до перерозподілу суспільних благ. Зазначене ще більше актуалізує питання забезпечення соціальної справедливості, що вимагатиме істотних змін у правовому регулюванні. Вищевказане вимагає напрацювання нового концептуально-методологічного підходу до формування інструментарію правового забезпечення економіки з метою утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві.

У науковій літературі розглядаються різні аспекти соціальної справедливості. У різні історичні періоди в кожній людській спільноті формувалося своє уявлення про справедливість, яке відображало суспільну й індивідуальну потребу у погоджених правилах взаємодії у сфері розподілу суспільних благ, прав і обов'язків суб'єктів по відношенню один до одного. Юристи звертають увагу на правове забезпечення діяльності держави й особистості, розглядаючи соціальну справедливість через призму розподілу відповідальності,

співвідносячи між собою вчинок, дію та міру відплати за неї (покарання або звільнення від нього). Політики і політологи, розглядають соціальну справедливість як набір політичних прав і свобод. Філософи, підкреслюють загальнолюдський характер і моральний зміст справедливості, надаючи останній значення на категоріальному рівні. Соціологи вивчають питання структурного змісту соціальної справедливості, механізми та закономірності її формування, зміни та її функції. В економіці соціальна справедливість розглядається у взаємозв'язку із розвитком економічного потенціалу суспільства, ефективністю виробництва і принципами розподілу матеріальних благ [4, с. 18].

Утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. При цьому, слід проаналізувати, які саме підходи виявляться найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні.

Прихильники егалітаристської концепції вважають справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Ліберали виходять із загальної концепції гідного людського життя. Навіть найменш захищені категорії населення мають отримувати соціальний пакет, який забезпечуватиме гідне існування. Це не значить, що ці категорії людей мають процвітати та жити за рахунок інших, проте вони мають отримувати гідний мінімум, однак такий мінімум Україна визначає досить низько, за порогом гідності.

Відповідно до утилітарного підходу головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для як можна більшої кількості членів суспільства. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства повинний той, хто здатний у більшій мірі одержати корисність. Таким чином, загальна корисність максимізується не у випадку рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій корисності) його розподілу [5]. Утилітаристи, виступають за найбільші блага для найбільшої кількості людей. Проте, кожен на своєму місці бажає, щоби до нього ставилися із повагою, і тому, у випадку, коли через певні обставини (як, наприклад, війна), людина стала представником меншості, то мало хто захоче терпіти дискримінацію заради добробуту більшості.

Аристотель, розглядає справедливість з позиції мети. За Аристотелем справедливість розподілу треба вирішувати виходячи із призначення речі, тобто треба дивитись на телос (кінцева

мета). Прихильники телеологічної аргументації (роздум від цілі) вважають, що саме мета має визначати справедливим є розподіл чи ні. Якщо застосувати такий підхід до ситуації в Україні, то, по-перше, слід визначити кінцеву мету (швидко відновити інфраструктуру чи створити умови для повернення трудових ресурсів до країни, забезпечити необхідний мінімум соціальної допомоги якнайбільшій кількості громадян), і вже виходячи з мети визначити критерії справедливості.

Відповідно до меритократичного принципу нагорода залежить від того, скільки людина доклала зусиль, а тому розподіл доходів, багатства та можливостей не має виходити з обставин, на які сама людина ніяким чином не впливає. Через це, головна ідея цієї концепції полягає у тому, що має бути вільний доступ до можливостей у кожного незалежно від походження, а лише за особистими якостями. Тому зробивши усі позиції потенційно відкритими для усіх – надається можливість продемонструвати свої здібності та отримати нагороду, що і розглядається як шлях до справедливості. На нашу думку, ця концепція найкраще може бути застосована в умовах України. Проте, навіть у неї є критики, які вважають меритократію недостатньо справедливою, аргументуючи це тим, що старання, зусилля, відношення до роботи – все це дуже залежить від оточення, походження, наявності таланту, та інших обставин, які людина сама не створювала, проте які надають їй певні переваги [5].

Дж. Ролз, автор «Теорії справедливості», відійшов від утилітаристського принципу, та вважає, що принципами соціальної справедливості можуть бути тільки ті, які приймуть вільні та раціональні індивіди як основу свого об'єднання у суспільство в умовах «вихідного положення». Вчений розуміє під цим положенням певний розумовий експеримент, в якому людина повинна обрати принцип справедливості для суспільства, не знаючи, яке б положення могла сама у ньому зайняти [6]. Тим самим, через універсалізацію поведінки шляхом гіпотетичної зміни ролей, віднаходяться такі принципи для справедливості, з якими б погодилися всі розумні люди. Ідея Дж. Ролза полягала не просто в тому, щоб допомагати тим, хто втрачає через випадковості або нещастя, а в тому, щоб поставити всіх суб'єктів у рівне положення, в якому б вони могли управляти своїми власними справами і приймати участь у соціальній кооперації за рівних умов [5]. За Роулзом принцип справедливої нерівності – це коли соціальна та економічна нерівність допустима, якщо вона працює на благо всіх і кожного. Тобто він не відмовляється

від нерівності, проте зазначає, що добробут окремих членів суспільства має приносити користь усім, у тому числі менш спроможним. На нашу думку, це виглядає справедливим саме з позиції бідності та позбавляє мотивації тих, хто є більш успішним, проте, зрештою погляди Дж. Роулза на справедливість є слушними та можуть бути у певній мірі застосовані в українських реаліях.

В сучасне розуміння соціальної справедливості вагомий внесок вніс Р. Дворкін, який здійснив переміщення уваги з результатів на можливості, зосередженість на особистій відповідальності і зусиллях самої людини у її прагненні досягти певних результатів, включаючи добробут. Окрім цього, цей автор довів необхідність досягнення легітимності певної концепції соціальної справедливості [7].

Майкл Сендел підкреслює необхідність суспільної дискусії у випадках, коли зіштовхуються цінності різного порядку. Він задається питанням – що є більш важливим: цінності ринку, переваги для своїх громадян чи цінності загальноєвропейського порядку? Майкл Сендел наголошує, що питання справедливості досить складні, тому потрібно вміти їх обговорювати [5]. Суспільна дискусія дуже потрібна – політики часто маніпулюють, у еліт свої інтереси. На його думку, справжня справедливість являє собою баланс між незалежністю, справедливими цінами для громадян та економічними інтересами певних груп, а тому ситуація, в якій робиться акцент на чомусь одному – це несправедливість. З огляду на цей підхід, у питаннях повоєнного відновлення України варто наголосити, що політики, які сьогодні прийматимуть рішення з відбудови, мають визначити, які саме цінності знаходяться у центрі. Окремо слід розглянути питання свободи ринку у зазначених концепціях. Зокрема, свобода ринку має бути обмежена мораллю. Солідарність суспільства полягає у тому, щоби не використовувати катастрофу (а саме війну) в ринкових цілях.

Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України варто відзначити як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості. На наш погляд, зважаючи на окреслене коло питань, які потребують конкретизації принципу соціальної справедливості, та виходячи зі складності соціально-економічної ситуації у країні в умовах війни, найбільш ефективним буде поєднання декількох наукових підходів.

Утвердження ідеології соціальної справедливості має на меті, по-перше, забезпечити рівні економічні можливості (забезпечення рівних прав учасників ринку), по-друге, забезпечити справедливий розподіл часток створеного продукту, підтримати необхідний баланс у розподілі, який виключатиме нерівність. Через це, утвердження ідеології соціальної справедливості має базуватися на відповідних інститутах, які являтимуть собою певні норми, правила, соціально-економічного устрою. Тому, на наш погляд, важливим є питання інституційності принципів соціальної справедливості, тобто трансформації неформальних уявлень про соціальну справедливість у конкретні правові норми.

На нашу думку, під принципами соціальної справедливості варто розуміти конкретні вихідні положення, якими слід керуватися у процесі створення механізмів та умов для досягнення соціальної справедливості. З огляду на це, справедлива інституційна система являтиме собою таке середовище, у якому кожна людина отримує разом з іншими, вільний доступ до освіти, охорони здоров'я та інших базових цінностей, а суб'єкти господарювання можуть розраховувати на забезпечення рівних конкурентних прав. Таким чином, справедливість інститутів, з позиції дотримання базового принципу, оцінюється у залежності від того наскільки ефективно вони забезпечують рівні економічні умови усім для досягнення ними своєї мети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Справедлива відбудова. Якою буде Україна після війни. Конференція 21–22 жовтня 2022 р. *Спільне*. URL: <https://commons.com.ua/ru/conference-reconstruction-justice-post-war-ukraine/>
2. Хеффе Отфريد. Справедливість: Философское введение / пер. с нем. О. В. Кильдюшова ; под ред. Т. А. Дмитриева. Москва : Праксис, 2007. 192 с.
3. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці*. Випуск 99. Том 112, С. 104–107.
4. Жовновата В.О. Соціальна справедливість як концепт. *ВІСНИК НТУУ «КІП». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. Вип. 3. С. 16–22.
5. Michael J. Sandel. *Justice: What's The Right Thing To Do?* Penguin, 2010. 320 p.
6. Ролз Джон. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
7. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права / пер. А. Фролкін. Київ : Основи, 2000. 520 с.